

Уповноважений
Верховної Ради України
з прав людини

Офіс
аналітики та
консультації
з питань сталого
розвитку

УКРАЇНСЬКИЙ
КООРДИНАЦІЙНИЙ ЦЕНТР
з підвищення правової освіти населення

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

*Збірник матеріалів
II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт
здобувачів вищої освіти та молодих вчених
з нагоди 25-річчя заснування інституції Уповноваженого Верховної
Ради України з прав людини*

Київ - 2023

УДК 3(477)“364/366”(082)
Б 59

Загальна редакція:

Устименко В.А., директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор Джабраїлов Р.А.
доктор економічних наук, професор Заблодська І.В.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» (протокол № 1 від 30 січня 2023 року)

Б 59 **Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни і повоєнного відновлення/** збірник матеріалів II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт / за заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А.Є., Градобоева Є.С., упоряд. Єршов В.В. – Київ: ВАІТЕ, 2023. – 408 с.

ISBN 978-617-7627-20-2
ISBN 978-617-14-0056-6

Збірник містить матеріали наукових і експертних досліджень з питань бізнесу та прав людини під час війни і повоєнного відновлення, що підготовлені учасниками II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених, присвяченого 25-річчю заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також провідними вітчизняними науковцями і експертами. Висвітлюються теоретичні та практичні аспекти різномісних проблем і можливих рішень щодо гарантування забезпечення та належного захисту комплексу прав людини державною і місцевою владою та суб'єктами господарювання під час правового режиму воєнного стану в Україні, відновлення і сталого розвитку нашої держави у повоєнний період.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів різних спеціальностей закладів вищої освіти, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фахівців-практиків, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, широкої зацікавленої громадськості.

The collection contains materials of scientific and expert research on business and human rights during the war and post-war reconstruction, prepared by the participants of the II-nd All-Ukrainian competition of students of higher educational establishments and young researchers, dedicated to the 25th anniversary of the establishment of the institution of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, as well as by leading domestic scientists and experts. The theoretical and practical aspects of multifaceted problems and possible solutions regarding guaranteeing the provision and proper protection of the complex of human rights by state and local authorities and business entities during the legal regime of martial law in Ukraine, the restoration and sustainable development of our state in the post-war period are highlighted.

For researchers, teachers, postgraduate students and students of various specialties of higher educational establishments, employees of public authorities and local self-government bodies, practitioners, businesses and their associations, the general public interested.

Підготовлено за сприяння Програми розвитку ООН в Україні в рамках Проєкту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення», що реалізується за фінансової підтримки Уряду Японії в Україні.

Викладені у цьому виданні погляди належать авторам і за жодних обставин не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію ООН. Наведені інформація та розробки дозволені для вільного копіювання, перевидання та поширення на всій території України всіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо за такого копіювання, перевидання та поширення зроблене обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на ці інформацію та розробки.

ISBN 978-617-7627-20-2
ISBN 978-617-14-0056-6

- © Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», 2023
- © Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023
- © Донецький науковий центр НАН України та МОН України, 2023
- © Програма розвитку ООН в Україні, 2023
- © Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, 2023
- © Український координаційний центр з підвищення правової освіти населення, 2023
- © Автори конкурсних наукових робіт і статей, 2023

Богдан ДЕРЕВ'ЯНКО,

*доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені
академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України;
провідний науковий співробітник, Державна установа
«Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Протягом кількох десятиліть в Україні 10 грудня проводяться конференції, засідання круглих столів, конкурси, обговорення, стратегічні сесії та інші наукові заходи, присвячені святкуванню чергових річниць прийняття Загальної декларації прав людини (Декларація), що відбулося 10 грудня 1948 року [1]. Одночасно з цим було утворено ООН як організацію, покликану захищати і забезпечувати дотримання прав людини та права держав на вільний демократичний розвиток. Саме утворення цієї організації відбувалося під керівництвом країн-переможниць фашизму ХХ століття – СРСР, США, Великої Британії. У той час СРСР вважав себе найбільшим переможцем, а тому намагався послабити вплив двох своїх тимчасових союзників. Очевидно, що не без допомоги СРСР до складу постійних членів Ради Безпеки ООН було включено Францію, яка вважалася союзником і адвокатом ще російської імперії, а також КНР, яка тоді була слабкою державою із середньовічною економікою і безправним загнаним населенням, але була сусідкою СРСР на Азійському континенті. Ці держави отримали право вето на будь-які рішення ООН. СРСР хотів ввести на правах членів свої республіки. У відповідь на згоду включення 15 республік СРСР США запропонували включити до складу ООН 50 штатів. Відомо, що в США суб'єктом права є не людина, не громадянин і навіть не держава, а штат, який має власне законодавство (навіть власний цивільний і кримінальний кодекс або інші акти власного цивільного та кримінального законодавства). Для України єдиним позитивом від цієї ситуації було її включення, поряд із СРСР та Білоруссю, на правах окремого члена ООН, щоправда, на жаль, без права вето.

Наведений екскурс показує, що ще під час утворення ООН уже була закладена нерівність між його членами і суперечності між його основними засновниками. Слід нагадати, що попередниця ООН – Ліга націй, яка виявилася такою самою імпотентною організацією перед

загрозою фашизму ХХ століття, проіснувала дуже недовго. Мабуть, є дивом, що ООН функціонує до сьогодні й те, що її неспроможність та імпотентність (не від англійського у значенні «важливий», а якраз навпаки) яскраво проявилися лише зараз. Безпорадність ООН проявилася у неспроможності протистояти фашизму ХХІ століття. Єдине, що допоки вдається здійснювати ООН, це гуманітарна підтримка населення держав світу, які потерпають від голоду й епідемій (переважно країни Африки) та від неспровокованої агресії (Україна). У цій ситуації від імені Українського народу можна подякувати ООН за надання гуманітарної допомоги українцям!

Але така допомога українцям могла б не знадобитися, якби ООН виконувала функції, задля яких була утворена, тобто якби ООН боролася не з наслідками спровокованої агресії, а з її причинами та самими агресорами. Можливо, виконання гуманітарних проєктів і має залишитися єдиною функцією сьогоденішньої ООН, а завдання із забезпечення дотримання прав людини та покарання порушників має бути покладено на іншу, нову організацію із більш широкими функціями і повноваженнями. Очевидно, що така організація буде утворена уже після завершення російсько-української війни. На яких умовах це буде зроблено і чи буде нова організація більш дієвою, впливовою та справедливою залежатиме від країн і народів, які працюватимуть над цим.

В умовах війни порушення різних прав людини в Україні лише посилилося. Водночас порушниками прав людини є і держава-агресор (а по відношенню до громадян України, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, це ще й повноцінна держава-окупант) Російська Федерація, і держава Україна, яка по-різному ставиться до громадян України залежно від різних критеріїв поділу громадян (вікових, географічних, професійних, матеріального стану та ін.), і окремі підприємства, установи, організації та інші громадяни.

Держава-агресор порушує основні базові права людини і громадянина – право на життя, право на здоров'я, право на безпечні умови проживання, право на свободу, майнові права, право на працю та інші трудові права, право на свободу слова та навіть право на вільне пересування й інші права. Держава Україна вимушена функціонувати в умовах воєнного стану, а підприємства, установи, організації, їх об'єднання, громадяни – підлаштовуватися під вимоги такого стану. Але ж окремі порушення прав людини в Україні спостерігалися і до початку повномасштабного військового вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року та до початку російсько-української війни, що почалася у лютому 2014 року. Просто до старих одвіч-

них порушень додалися нові, а старі загострилися, помножившись на негаразди воєнного стану.

Серед порушень, які залишаються незмінними протягом усього новітнього періоду української незалежності (радянські часи аналізувати не будемо), є порушення рівності громадян за професійною ознакою. Це порушення існувало до прийняття Конституції України 28 червня 1996 року і стало більш очевидним після прийняття і наявності у ній положень статті 21 «Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах...» [2]. Нещодавно нами ретельно було описано порушення цієї норми за критерієм професійної діяльності [3]. Суть порушення конституційної норми полягає у тому, що держава неоднаково ставиться до виконання норм про оплату праці різним категоріям працівників і службовців. Диференціація зарплат не критикується, а безумовно підтримується, рівно як і підтримується застосування доплат за особливі умови праці, за виконання додаткових завдань та за інше. Нами наводилися приклади встановлення спеціальними законами високої суддівської винагороди, високих заробітних плат співробітників Державного бюро розслідувань (ДБР), і дещо менших, проте достатньо високих заробітних плат педагогічних, науково-педагогічних і наукових співробітників [3, с. 98]. Проблемою тут є те, що положення спеціального законодавства стосовно одних категорій співробітників і службовців (на прикладі суддів і співробітників ДБР) виконуються у повній мірі, а стосовно інших (на прикладі педагогічних, науково-педагогічних і наукових співробітників) не виконуються зовсім, а постійно переносяться на пізніший термін. Положення спеціального законодавства про розміри посадових окладів стосовно педагогічних, науково-педагогічних та наукових співробітників законодавцем було відкладено декілька разів. Ці положення повинні почати діяти з 01.01.2023 р. Проте сьогодні зрозуміло, що і в цей термін норми про зарплату педагогів і науковців діяти не почнуть. Сама наявність відтермінування набуття чинності нормами законів України «Про освіту» і «Про наукову і науково-технічну діяльність» в частині встановлення відносно високих посадових окладів вказує про віднесення педагогічних, науково-педагогічних та наукових співробітників до людей другого сорту порівняно з посадовими особами виконавчої та судової гілок влади [3, с. 99]. Це лише один приклад порушень прав людини в Україні.

Декілька років тому нами наводився приклад, коли, згідно із законодавством, внутрішньо переміщені особи (ВПО) втрачали державні виплати для оплати орендованого житла (зрозуміло, що їх сума у переважній більшості випадків не покривала, як і зараз не покриває, вартості про-

живання) у випадку наявності у них депозиту певного розміру, що негативно відбивалося і на ефективності роботи банків [4]. Сьогодні ВПО для отримання державної допомоги вже не обмежені в праві мати депозити і навіть житло на неокупованій території, як і не зобов'язані бути працевлаштованими (як було передбачено для отримання державної допомоги працевдатними ВПО нині вже не чинними нормами відповідної постанови Кабінету Міністрів України (КМУ)). Але з нині уже не чинною постановою КМУ, яка надавала пільги ВПО, пов'язане ще одне порушення рівності людей в Україні. У нині чинному Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженому постановою КМУ від 20 березня 2022 року № 332, абзацем сьомим пункту 3 визначено: «Допомога не надається внутрішньо переміщеним особам, які були обліковані як внутрішньо переміщені особи до 24 лютого 2022 р., крім осіб, які отримували щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, та осіб, які повторно перемістилися з тимчасово окупованої Російською Федерацією території України, територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, після 24 лютого 2022 року» [5]. А отже, ВПО, які до 24 лютого 2022 року мали значний депозит в українському банку, придбали або мали нерухоме майно на неокупованій території України, або не працевлаштувалися протягом шести місяців (працевдатні ВПО), отримали відмову у наданні щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання. І після 24 лютого 2022 року, згідно з наведеною вище нормою, таким ВПО не буде надано щомісячну адресну допомогу. Але ВПО, які отримали такий статус після 24 лютого 2022 року, можуть мати нерухомість на неокупованій території України, депозит будь-якого розміру і одночасно не працювати, і це жодним чином не є перепорою для отримання щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання.

Аналізуючи наведене у попередньому абзаці, слід визначити критерієм поділу людей на таких, хто належить до умовно привілейованої й умовно непривільюваної категорії, термін набуття права на державну допомогу. Слід зробити обмовку, що нерівність у правах людей залежно від їх віку, а точніше року народження, вже існує кілька років. Вона породжена пенсійним законодавством, яким встановлюються строки трудового стажу і вік виходу на пенсію. У загальних рисах цю нерівність можна сформулювати таким чином, що особа, яка народилася раніше, може працювати менше і виходити на пенсію у більш молодому віці, ніж особа, яка народилася пізніше. Із цією нерівністю більшість українців мовчазно погодилася, розуміючи об'єктивні ре-

алії, важку демографічну ситуацію та специфіку наповнення Пенсійного фонду України і використання ним коштів. Стосовно нерівності між ВПО можемо прогнозувати звернення з петицією до Президента України, звернення до судів, зокрема і Конституційного Суду України, а, можливо, і до Європейського суду з прав людини.

Побудова демократичного суспільства і вимог до забезпечення прав людини самі можуть спричиняти нові нерівності та перехили у забезпеченні прав людини. Так, зараз підозрюваний або обвинувачуваний має більше прав, ніж потерпілий або свідок. Ще у 2018 році під час участі у науковій конференції за темою «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» нами наголошувалося, що підозрюваному, обвинувачуваному, підсудному надається право на захисника, якого у випадку неможливості оплатити самим потенціальним злочинцем оплачує держава, та значну кількість інших прав. У той же час постраждалий від дій попередньо названої особи повинен захищати свої права за власні кошти, адже держава йому і не думає надавати безоплатного чи оплачувати роботу платного захисника чи представника. На сторожі здоров'я засуджених стоїть їх право на прогулянки на свіжому повітрі (хоча і в межах двору місця примусового утримання), а переважна більшість, наприклад, «айтішників» такої «розкоші» не має через специфіку роботи і постійний брак часу... Засуджені щорічно проходять нехай і формальний, проте, медичний огляд, а значна кількість осіб «на волі» не мають ані часу, ані грошей на це. У цьому зв'язку також згадується жарт-правда, поширений у мережі «Вайбер» про те, що держава на харчування засуджених витрачає більше коштів, ніж на харчування школярів. Виникає дисонанс, який яскраво ілюструється хоча і дещо перебільшеним, проте достатньо реалістичним прикладом із відомої комедії Л. Гайдая «Операция Ы!», коли засуджений за адміністративне правопорушення має більше прав, ніж соціально активна і корисна особа, яка поєднує освіту з роботою – «... Учись, студент, кто не работает – тот ест!...» [6, с. 25-26].

На жаль, в Україні непоодинокими є порушення трудових прав громадян. Під час дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43 і 44 Конституції України, на чому наголошено частиною другою статті 1 «Дія норм законодавства про працю в умовах воєнного стану» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [7]. Не будемо перераховувати усі обмеження, які можуть застосовуватися до працівників під час воєнного стану, як і не будемо переказувати зміст цього Закону, адже є посилання на нього. Звернемо увагу хоча

б на можливість збільшення нормальної тривалості робочого часу у період дії воєнного стану до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури; можливість обмеження за рішенням роботодавця 24-ма календарними днями щорічної основної відпустки за поточний робочий рік, звільнення за певних умов роботодавця від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці [7]. Крім обмежень прав працівників, український законотворець намагається обмежити у правах і роботодавців, зокрема намагається перекласти на роботодавців частину витрат на утримання осіб з інвалідністю, проте це окрема велика проблема, розгляд якої вимагає окремих досліджень.

Можна навести й інші критерії, за якими люди поділяються на загальні та привілейовані категорії. Одним із таких критеріїв може бути навіть не громадянство певної впливової країни (в Україні протягом майже дев'яти років російсько-української війни загинули десятки іноземців, зокрема журналістів), а фактичне місце знаходження. Так, громадянин України, рівно як і громадянин Республіки Польща, який знаходиться у Львові, може потрапити під ракетний обстріл. Водночас дружина громадянина України, рівно як і громадянина Польщі, яка фактично знаходиться на відстані не більше 100 кілометрів від нього у місті Перемишль, може відчувати себе майже у повній безпеці...

Отже, критеріїв для визнання людей нерівними можна виділити достатньо багато. Ще більше можна навести прикладів порушення прав людини в Україні. Частина із цих порушень спостерігалася повсякчас, а воєнний стан лише став своєрідним каталізатором. Окремі порушення викликані війною і воєнним станом. У будь-якому випадку порушення прав людини мають ретельно документуватися. Вимагати відновлення порушених прав потрібно у держави Україна, у держави агресора – Російської Федерації, у підприємств, установ, організацій та інших людей. Місцем змагання за відновлення прав людини можуть бути національні (органи прокуратури, центральні і місцеві органи виконавчої влади, загальні і спеціалізовані суди, Конституційний Суд України), а також іноземні (ЄСПЛ та інші міжнародні судові інституції, зокрема й ті, які сьогодні лише формуються) судові та адміністративні органи. У будь-якому випадку оприлюднення негативних прикладів порушення прав людини на наукових заходах (особливо за участі представників держави, правозахисних організацій, іноземців), у соціальних мережах (зокрема і за посередництва відомих журналістів і блогерів) уже є достатнім сигналом для суспільства і держави, що має сприяти відновленню порушених прав людини.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Деревянко Б.В. Щодо дії норм про розміри посадових окладів викладачів, науковців та посадових осіб виконавчої і судової гілок влади (у контексті рівності людей за статтею 21 Конституції України). *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 92–101. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.092>
4. Derevyanko Bogdan, Zozulia Yevhen and Rudenko Liudmyla (2017). Money assets of internally displaced persons as financial resources of commercial banks. *Banks and Bank Systems*, 12(4), 211-217. doi:10.21511/bbs.12(4-1).2017.09
5. Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>
6. Деревянко Б.В. Сучасні дисонанси у захисті прав людини у сучасних демократичних державах. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 17 травня 2018 р. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2018. С. 25–28. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/6672>
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20>